ARASH KAMONCHI – ERON MILLIY QAHRAMONI: MIFOLOGIK OBRAZNING TARIXIY VA SIYOSIY TALQINLARI

Toxirjonov Izzatillo Ikromjon o‘g‘li
Toshkent davlat sharqshunoslik universtiteti Sharq svilizatsiyasi va falsafa fakulteti Sharq mamlakatlari tarixi va antropologiyasi kafedrasi 2-bosqich talabasi
Elektron manzil: takhirjanovizzatillo@gmail.com
Tel: +998777093607
Xayrullayeva I.F.
Ilmiy rahbar: PhD

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada qadimgi Eron mifologiyasi va tarixiy an’analarida muhim o‘rin tutgan Arash Kamonchi obrazining shakllanishi hamda turli davrlardagi talqinlari tahlil qilinadi. Avestoning Tishtar Yashti, pahlaviy yozma yodgorliklari va o‘rta asr fors hamda arab-fors tarixnavisligida saqlangan ma’lumotlar o‘zaro qiyoslanadi. Arash haqidagi rivoyatning Manuchehr va Afrosiyob o‘rtasidagi munosabatlar, Eron-Turon hududiy chegarasi va qadimgi Eron siyosiy xotirasi bilan bog‘liq jihatlari yoritiladi. Shuningdek, Arash obrazining Parfiya davri sulolaviy an’analari, Tirgan bayrami va Eron milliy qahramonlik tasavvurlaridagi o‘rni ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: *Arash Kamonchi, qadimgi Eron, Erekhsha, Avesto, Tishtar Yashti, Manuchehr, Afrosiyob, Eron-Turon munosabatlari, Parfiya, Arshakiylar, hududiy chegara, Tirgan, tarixiy xotira.*

АННОТАЦИЯ

Встатье рассматриваются формирование образа Араша Камангира и его интерпретации в мифологических и исторических традициях Древнего Ирана. Сопоставляются сведения «Тиштр-яшта» Авесты, среднеперсидских письменных памятников, а также средневековой персидской и арабо-персидской историографии. Особое внимание уделяется преданию об Араше в контексте отношений Манучехра и Афрасиаба, территориального разграничения Ирана и Турана и исторической памяти древнеиранского общества. Также рассматриваются возможные связи образа Араша с парфянскими династическими традициями, праздником Тирган и представлениями об иранском национальном героизме.

Ключевые слова: *Араш Камангир, Древний Иран, Эрихша, Авеста, Тиштр-яшт, Манучехр, Афрасиаб, ирано-туранские отношения, Парфия, Аршакиды, территориальная граница, Тирган, историческая память.*

ABSTRACT

This article examines the formation of Arash the Archer as a figure in ancient Iranian mythology and historical tradition, as well as his interpretations in different periods. It compares information preserved in the Tishtrya Yasht of the Avesta, Middle Persian written texts and medieval Persian and Arabic-Persian historiography. Particular attention is paid to the Arash narrative in connection with the accounts of Manuchehr and Afrasiyab, the territorial boundary between Iran and Turan and the historical memory of ancient Iranian society. The article also considers the possible relationship between Arash’s image and Parthian dynastic traditions, the Tirgan festival and Iranian concepts of national heroism.

Keywords: *Arash the Archer, Ancient Iran, Erekhsha, Avesta, Tishtrya Yasht, Manuchehr, Afrasiyab, Iran-Turan relations, Parthia, Arsacids, territorial boundary, Tirgan, historical memory.*

KIRISH

Qadimgi Eron tarixini o‘rganishda yozma manbalar bilan bir qatorda mifologik rivoyatlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki qadimgi jamiyatlarda davlatlarning kelib chiqishi, hukmdorlar faoliyati, hududiy munosabatlar, sulolalar tarixi va xalqning o‘tmishi haqidagi tasavvurlar ko‘pincha mifologik obrazlar orqali ifodalangan. Bunday rivoyatlar uzoq vaqt davomida avloddan avlodga o‘tib, keyinchalik yozma manbalarda o‘z aksini topgan. Shu sababli ularni o‘rganish qadimgi xalqlarning siyosiy qarashlari, tarixiy xotirasi va madaniy taraqqiyotini anglash imkonini beradi. Arash Kamonchi qadimgi Eron mifologik-tarixiy an’analarida alohida o‘rin tutgan qahramonlardan biridir. Fors tilida “Arash-ye Kamangir” nomi bilan mashhur bo‘lgan ushbu obraz Eron va Turon o‘rtasidagi qarama-qarshilik, hududiy chegaralarni belgilash va mamlakat yaxlitligini saqlash haqidagi rivoyatlar bilan bog‘liq[24]. Rivoyatning keng tarqalgan shakliga ko‘ra, Eron va Turon o‘rtasidagi urushdan keyin ikki tomon o‘rtasidagi chegarani kamonchi otgan o‘qning tushish joyi orqali belgilashga kelishiladi. Arash uzoq masofaga o‘q uzib, Eron hududining chegarasini belgilashda muhim rol o‘ynaydi.

Arash haqidagi ma’lumotlar turli davrlarga oid yozma manbalarda bir xil shaklda saqlanmagan. Avestoning Tishtar Yashtida u Erekhsha nomi bilan tilga olinib, mohir va tezkor kamonchi sifatida tasvirlanadi[25]. Pahlaviy matnlarida uning nomi Eron yerlarini qaytarish voqealari bilan bog‘lanadi. O‘rta asr fors va arab-fors tarixnavisligida esa Arash Manuchehr va Afrosiyob o‘rtasidagi ziddiyat, sulh tuzish hamda Eron–Turon chegarasini belgilash haqidagi rivoyatning asosiy qahramoniga aylanadi. Mazkur manbalardagi tafovutlar

[24] Мифы народов мира: в 2 т. - М: Сов. энцикл., 1987. - Т. 1. - 671 с.
[25] Tafazzoli A. “Adurfarnbag i Farroxzadan.” Encyclopaedia Iranica, vol. I, 1983. - P. 477-478.

Arash obrazining tarixiy taraqqiyotini o‘rganish uchun muhimdir. Xususan, Avestoda qahramonning o‘limi haqida ma’lumot berilmagan bo‘lsa, keyingi davr rivoyatlarida uning o‘z jonini qurbon qilishi haqidagi motiv uchraydi.

Ayrim tarixiy bayonlarda esa Arash o‘q uzgandan keyin tirik qolgan qahramon sifatida tasvirlanadi. Bu holat rivoyatning turli davrlarda qayta shakllanganini ko‘rsatadi. Arash Kamonchi obrazining yana bir muhim jihati uning qadimgi Eron sulolaviy xotirasi bilan bog‘liq talqinlaridir. Ayrim tadqiqotlarda Arashning Parfiya, ya’ni Arshakiylar davri bilan bog‘liq nasabiy an’analarda muhim o‘rin tutgani, uning nomi ayrim zodagon oilalarning kelib chiqishi haqidagi qarashlarda uchrashi qayd etiladi[26]. Shu nuqtayi nazardan Arash rivoyati nafaqat qahramonlik haqidagi hikoya, balki qadimgi Eronning siyosiy va sulolaviy xotirasini o‘rganishda ham ahamiyatlidir.

Arash haqidagi eng qadimgi yozma ma’lumotlardan biri Avestoning Tishtar Yashti deb ataluvchi sakkizinchi Yashtida uchraydi. Ushbu manbada qahramon Erekhsha nomi bilan tilga olinadi. U “tezkor kamonchi” va “oriylar orasidagi oriy” sifatida tavsiflanadi. Matnda uning o‘qi Xshaotha tog‘idan Hvanvant tog‘igacha uchib borgani bayon qilinadi. O‘qning parvozi Ahura Mazda, Mitra, suvlar va o‘simliklarning ko‘magi bilan bog‘lanadi. Avestodagi mazkur ma’lumotlar Arash obrazining dastlabki shakllanishini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Erekhsha oddiy kamonchi sifatida emas, balki g‘ayrioddiy mahoratga ega qahramon sifatida tasvirlangan[27]. Uning o‘q uzishi ilohiy kuchlar va tabiat unsurlari bilan bog‘langan. Bu holat qadimgi eroniylarning kamonchilik, harbiy mahorat va qahramonlik haqidagi tasavvurlarini aks ettiradi. Tishtar Yashtidagi tasvirlarda suv va o‘simliklarning alohida tilga olinishi ham e’tiborga loyiq. Tishtrya bilan bog‘liq diniy tasavvurlarda yomg‘ir, suv va tabiat hosildorligi muhim o‘rin tutadi. Erekhsha o‘qining parvozi ham ushbu qarashlar doirasida ifodalangan.

Demak Arash obrazining dastlabki qatlamida harbiy qahramonlik bilan bir qatorda qadimgi Eron diniy va kosmologik tasavvurlarining izlari ham saqlangan. Avestodagi rivoyat keyingi davrlarda keng tarqalgan Arash haqidagi hikoyadan bir qator jihatlari bilan farq qiladi. Unda Eron va Turon o‘rtasidagi urush, ikki tomon o‘rtasida tuzilgan sulh yoki o‘q yordamida siyosiy chegara belgilanishi haqida ma’lumot berilmaydi. Shuningdek, Erekhshaning o‘q uzgandan keyin halok bo‘lgani ham qayd etilmagan. Bu tafovutlar keyingi davrlarda Arash haqidagi rivoyat mazmunan kengayib, yangi siyosiy va tarixiy ma’nolar bilan boyiganini ko‘rsatadi.

Avestodagi ikki parchada Erekhsha va Tishtrya obrazlari o‘rtasidagi bog‘liqlik ham ko‘zga tashlanadi. Ayrim bayonlarda qahramonning o‘q uzishi ilohiy kuchlar ko‘magida

[26] Бунин И.А. Собрание сочинений: в 8 т. - М: Моск. рабочий, 1993. - Т. 1. - 540 с.
[27] Мифы народов мира: в 2 т. - М: Сов. энцикл., 1987. - Т. 1. - С.70,78.

amalga oshgani ta’kidlanadi. Ikkinchi bayonda esa Ahuramazda bilan bir qatorda Amesha Spentalar, Mitra, Ashi Vanguhi va Parendi nomlari ham keltiriladi. Ushbu ma’lumotlar Arash obrazining qadimgi diniy tasavvurlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lganini ko‘rsatadi. Avestodagi Erekhsha obrazini keyingi davrlardagi Arash Kamonchi bilan bog‘lashda manbalar o‘rtasidagi farqlarni hisobga olish lozim. Dastlabki matnda uning asosiy xususiyati kamonchilik mahorati bo‘lsa, keyingi rivoyatlarda Eron hududini himoya qilishdagi xizmatlari birinchi o‘ringa chiqadi[28].

Pahlaviy manbalarida Arashning Eron yerlarini qaytarish jarayoni bilan bog‘lanishi muhim ahamiyatga ega. Chunki bu bosqichda uning obrazi faqat mohir kamonchi sifatida emas, balki mamlakat hududiy yaxlitligini tiklash bilan bog‘liq qahramon sifatida namoyon bo‘la boshlaydi. Manuchehrning ham ushbu voqealarda ishtirok etishi esa rivoyatning Eron podshohlari tarixi bilan bog‘langanini ko‘rsatadi. Mazkur manbalar Arash haqidagi rivoyatning yagona va o‘zgarmas shaklda mavjud bo‘lmaganini tasdiqlaydi.

Ayrim yozma yodgorliklarda hududlarni qaytarish podshohning siyosiy faoliyati sifatida tasvirlansa, boshqalarida bu jarayonda Arashning harbiy xizmati alohida ko‘rsatiladi. Bunday tafovutlar qadimgi Eron tarixiy an’analarida qahramonlar faoliyatining turlicha talqin qilinganini anglatadi. Arash Kamonchi haqidagi rivoyatning tarixiy mazmuni, avvalo, Manuchehr va Afrosiyob nomlari bilan bog‘liq voqealarda namoyon bo‘ladi. Eron mifologik-tarixiy an’analarida Manuchehr Eron podshohlaridan biri, Afrosiyob esa Turon hukmdori sifatida tasvirlanadi. Ularning o‘rtasidagi qarama-qarshilik Eron va Turon munosabatlarining asosiy syujetlaridan birini tashkil etadi.

Rivoyatga ko‘ra, Afrosiyob bilan bo‘lgan urushlar natijasida Eron hududining bir qismi Turon qo‘liga o‘tadi. Uzoq davom etgan to‘qnashuvlardan so‘ng tomonlar sulh tuzishga kelishadi. Sulh shartlaridan biri ikki mamlakat o‘rtasidagi chegarani belgilash bilan bog‘liq bo‘ladi. Buning uchun Eron tomonidan tanlangan kamonchi imkon qadar uzoqqa o‘q uzishi, o‘q tushgan joy esa yangi chegara sifatida qabul qilinishi kerak edi. Ushbu vazifani bajarish Arashga topshiriladi. U Damovand tog‘idan turib o‘q uzadi. Rivoyatning ayrim variantlarida o‘qning parvozi uzoq vaqt davom etgani, nihoyat Jayhun daryosi bo‘yiga borib tushgani bayon qilinadi.

Shu tariqa Eron hududining chegarasi belgilangan va mamlakatning avval yo‘qotilgan yerlarining bir qismi qaytarilgan deb tasvirlanadi. Bu voqeaning asosiy mazmuni Arashning kamonchilik mahoratidan tashqari, uning Eron hududiy yaxlitligini tiklashdagi xizmatiga qaratilgan. Qahramonning o‘qi ikki mamlakat o‘rtasidagi chegarani belgilovchi vositaga

[28] . Is’hoqov M. Avesto: Yasht kitobi. - Toshkent: Sharq, 2001. - 128 b.

aylangan. Natijada Arash obrazi harbiy kuch, siyosiy kelishuv va hududiy mustaqillik g‘oyalari bilan bog‘langan[29].

Manbalar orasida o‘qning qayerga tushgani borasida ham farqlar mavjud. Ayrim bayonlarda Jayhun daryosi, boshqalarida esa ma’lum daraxt yoki boshqa geografik nuqtalar tilga olinadi. O‘qning bosib o‘tgan masofasi ham bir xil ko‘rsatilmagan. Ba’zi rivoyatlarda ming farsax, ayrimlarida esa juda uzoq masofa haqida so‘z yuritiladi. Bunday tafsilotlar rivoyatning turli hududlarda va davrlarda qayta bayon qilinganini ko‘rsatadi. Arash haqidagi rivoyatda geografik makonning ahamiyati alohida e’tiborga loyiq. Damovand tog‘i, Jayhun daryosi va Eron–Turon chegarasi haqidagi tasvirlar qadimgi Eron siyosiy geografiyasiga oid tasavvurlar bilan bog‘langan.

Ayniqsa, Jayhun daryosining chegara sifatida tilga olinishi Eron va Markaziy Osiyo tarixiy geografiyasi nuqtayi nazaridan muhimdir. Biroq rivoyatda keltirilgan barcha geografik tafsilotlarni aniq tarixiy chegara yoki real harbiy kelishuvning hujjati sifatida qabul qilib bo‘lmaydi. Arash haqidagi rivoyatning tarixiy ahamiyati shundaki, unda davlat hududini saqlash va qaytarish masalasi alohida qahramon faoliyati bilan ifodalangan. Bu holat qadimgi Eron jamiyatida mamlakat yaxlitligi, podshoh hokimiyati va tashqi xavfsizlik haqidagi tasavvurlarni o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Arash haqidagi rivoyat o‘rta asr fors va arab-fors tarixnavisligida kengroq shaklda saqlanib qolgan. Ushbu davr mualliflari qadimgi Eron podshohlari, sulolalari va tarixiy voqealarini bayon qilish jarayonida Arash haqidagi hikoyaga ham murojaat qilganlar. Biroq turli tarixiy asarlarda uning faoliyati va taqdiri bir xil yoritilmagan. Sirojiddin Juzjoniyning “Tabaqot-i Nosiriy” asari Arash haqidagi turli rivoyat variantlarini o‘rganishda muhim manbalardan biridir. Ushbu asarda Arashning o‘q uzgandan keyingi taqdiri haqida ikki xil bayon uchraydi. Birinchi variantda qahramon o‘qni otganidan so‘ng vafot etadi. Ikkinchi variantda esa u tirik qoladi va Manuchehr tomonidan kamonchilar boshlig‘i etib tayinlanadi. Juzjoniy ikkinchi variantni ishonchliroq deb hisoblagani qayd etilgan. Zahiriddin Mar’ashiyning “Tarix-i Tabariston va Ruyan va Mazandaran” asarida ham Arash haqidagi rivoyatga oid ma’lumotlar uchraydi[30]. Ushbu asar Eronning shimoliy hududlari tarixi va mahalliy tarixiy an’analarni o‘rganishda muhim manbalardan hisoblanadi. Arash haqidagi hikoyaning turli hududlarga oid tarixiy asarlarda uchrashi uning Eron madaniy xotirasida keng tarqalganini ko‘rsatadi.

[29] Ahmad Tafazzoli Menog-i Xrad . - Tehran, 2005. - P. 98, 349.
[30] Бунин И.А. Собрание сочинений: в 8 т. - М: Моск. рабочий, 1993. - Т. 1. -90,123 с.

Ibn al-Asirning “Al-Komil fi-t-tarix” asarida ham mazkur rivoyatga oid ma’lumotlar keltiriladi[31]. Turli tarixnavislarning Arash haqidagi hikoyani o‘z asarlariga kiritishi ushbu qahramonning qadimgi Eron podshohlari tarixi bilan bog‘liq an’analarda muhim o‘rin egallaganini ko‘rsatadi.

O‘rta asr manbalarini qiyoslash natijasida Arash haqidagi rivoyatning uchta asosiy jihati ajralib turadi: uning Manuchehr davridagi voqealar bilan bog‘lanishi, Eron va Turon o‘rtasidagi chegarani belgilashdagi xizmati hamda o‘q uzgandan keyingi taqdiri haqidagi turli bayonlar. Bu jihatlar rivoyatning turli tarixiy muhitlarda qayta ishlanganini ko‘rsatadi.

Arash Kamonchi obrazi zamonaviy davrda ham Eronning tarixiy va madaniy xotirasida o‘z ahamiyatini saqlab qolgan. Uning nomi milliy birlik, mamlakat mustaqilligi va xalq manfaatlari yo‘lida fidoyilik tushunchalari bilan bog‘lanadi. Zamonaviy davrda Arash timsolining qayta talqin qilinishi qadimgi rivoyatlarning jamiyat hayotidagi o‘rnini ko‘rsatadi.

Siyovush Kasroiyning “Orash-ye Kamongir” asarida Arash obrazi zamonaviy ijtimoiy-siyosiy mazmun bilan boyitilgan[32]. Arash obrazining zamonaviy adabiyotda qayta ishlanishi uning tarixiy xotiradagi mavqei bilan bog‘liq. Qadimgi rivoyatning asosiy mazmuni mamlakat manfaatini himoya qilish va umumiy maqsad yo‘lida fidoyilik ko‘rsatish zarurligi keyingi davrlarda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Shu sababli Arash Eron madaniyatida qadimgi davr bilan zamonaviy jamiyatni bog‘lab turuvchi ramziy qahramonlardan biri sifatida saqlanib qolgan.

XULOSA

Arash Kamonchi haqidagi rivoyatlar qadimgi Eron tarixiy-mifologik merosining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Uning Avestoda Erekhsha nomi bilan uchrashi obrazning qadimgi ildizlarga ega ekanini ko‘rsatadi. Tishtar Yashtida Erekhsha tezkor kamonchi sifatida tasvirlanib, uning o‘q uzishi ilohiy kuchlar va tabiat unsurlari bilan bog‘lanadi. Pahlaviy manbalari Arash obrazining mazmunan o‘zgarishini ko‘rsatadi. “Menog-i Xrad” da Eron yerlarini qaytarish Manuchehr faoliyati bilan izohlansa, “Mah i Fravardin Roz i Xurdad” da Arash ham ushbu voqeaning ishtirokchisi sifatida tilga olinadi[33]. Bu tafovut qadimgi Eron yozma an’analarida voqealar va qahramonlar faoliyati turlicha talqin qilinganini ko‘rsatadi. O‘rta asr fors va arab-fors tarixnavisligida Arash rivoyati Eron va Turon o‘rtasidagi siyosiy-hududiy munosabatlar bilan chambarchas bog‘langan. Manuchehr va Afrosiyob o‘rtasidagi

[31] Ибн ал-Асир. Ал-Камил фит-та’рих (Полный свод истории) / Перевод с арабского языка, примечания и комментарии П.Г. Булгакова; дополнения, введение и указатели Ш.С. Камолиддина. - Ташкент: Узбекистан, 2006. - 559 с.
[32] Yusupova Dinora Akmalovna. Siyovush Kasroiy ijodida “Orash Kamongir” obrazi talqini. - Toshkent, 2021. - P.65,70.
[33] Ahmad Tafazzoli Menog-i Xrad. - Tehran, 2005. - P. 98, 349.

ziddiyat, sulh tuzish va chegarani belgilash voqealari Arash obrazining asosiy mazmunini tashkil etgan. Ayniqsa, Damovand tog‘idan otilgan o‘qning Jayhun daryosigacha yetib borishi haqidagi rivoyat Eronning hududiy yaxlitligi va siyosiy mustaqilligi g‘oyalarini ifodalagan. Arash obrazining Parfiya va Arshakiylar sulolasi bilan bog‘liq jihatlari ham alohida ahamiyatga ega. Ayrim tadqiqotlarda uning nasabiy jihatdan Parfiya zodagonlari bilan bog‘lanishi, qadimgi Eron sulolaviy xotirasida muayyan siyosiy vazifani bajargani haqida fikr bildiriladi. Bunday qarashlar Arash rivoyatining faqat xalq og‘zaki ijodi doirasida emas, balki siyosiy legitimatsiya va nasab an’analari bilan ham aloqador bo‘lganini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, Arash Kamonchi obrazi qadimgi Eronning siyosiy tasavvurlari, hududiy xotirasi va sulolaviy an’analarini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Uning haqidagi rivoyatlar orqali Eron va Turon o‘rtasidagi munosabatlar, qadimgi podshohlar haqidagi tasavvurlar, Parfiya davri siyosiy xotirasi hamda Eron milliy qahramonlik an’analarining shakllanish jarayonini kuzatish mumkin. Arashning tarixiy shaxs bo‘lganini tasdiqlovchi mustaqil dalillar mavjud bo‘lmasa-da, uning obrazi Eron tarixiy-madaniy xotirasida muhim o‘rin egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tafazzoli, A. “Adurfarnbag i Farroxzadan.” Encyclopaedia Iranica, vol. I,. pp. 477-478, 1983.
2. Abulqosim Firdavsiy. “Shohnoma” (Saylanma). - Toshkent, 2012.
3. Бунин И.А. Собрание сочинений: в 8 т. - М: Моск. рабочий, 1993. - Т. 1. - 540 с.
4. Ahmad Tafazzoli Menog-i Xrad . - Tehran, 2005. - P. 98, 349.
5. Мифы народов мира: в 2 т. - М: Сов. энцикл., 1987. - Т. 1. - 671 с.
6. Is’hoqov M. Avesto: Yasht kitobi. - Toshkent: Sharq, 2001. - 128 b.
7. Yusupova Dinora Akmalovna. Siyovush Kasroiy ijodida “Orash Kamongir” obrazi talqini. – Toshkent, 2021. -P.65,70.
8. Ибн ал-Асир. Ал-Камил фит-та’рих (Полный свод истории) / Перевод с арабского языка, примечания и комментарии П.Г. Булгакова; дополнения, введение и указатели Ш.С. Камолиддина. - Ташкент: Узбекистан, 2006. - 559 с.